

NIZOLARNI MUQOBIL HAL QILISHDA HAKAMLIK SUDLARINING O'RNI MILLIY QONUNCHILIK VA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI

Oybekova Shohida Shomurod qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti assistant-o'qituvchisi

<https://shohidaoybekova78gmail.com>

Annotatsiya: *Ushbu maqola hakamlik sudlarining huquqiy tizimdagi ahamiyatini, ularning afzalliklari va jahon amaliyotidagi ta'sirini tahlil etadi. Maqolada hakamlik jarayonining tezkor, samarali va moslashuvchan xususiyatlari, sud tizimining yukini kamaytirish va nizolarni hal qilishda hakamlikning afzalliklari yoritiladi. Shuningdek, hakamlik sudlarining maxfiylik, aniq qoidalar va qarorlarning qat'iyligi kabi jihatlari ta'kidlanadi. Muallif hakamlik sudlarining imkoniyatlari bilan birga, ba'zi muammolarini ham ko'rib chiqadi. Maqola huquqiy amaliyot va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish kontekstida hakamlik sudlarining o'rnini chuqur tahlil qiladi.*

Kalit so'zlar: *hakamlik sudi, arbitraj, sud tizimi, sud protsessi, da'vo, sud ishi, huquqiy subyektlar va boshqalar.*

Abstract: *This article analyzes the significance of arbitration courts within the legal system, their advantages, and their impact on global practice. It highlights the rapid, efficient, and flexible nature of arbitration proceedings, as well as the role of arbitration in reducing the burden on the judicial system and resolving disputes effectively. The article also emphasizes aspects such as confidentiality, clear procedural rules, and the finality of arbitration decisions. In addition to exploring the benefits of arbitration, the authors also address certain challenges associated with it. Overall, the article provides an in-depth analysis of the role of arbitration courts in the context of legal practice and socio-economic development.*

Keywords: *arbitration court, arbitration, judicial system, judicial process, lawsuit, court case, legal entities, etc.*

KIRISH

Jamiyatni demokratlashtirish, mamlakatni isloh qilish va modernizatsiyalash, shuningdek, sud-huquq tizimini erkinlashtirish maqsadida, davlat rahbari 2005 yil 14 iyunda "Tadbirkorlik subyektlarini huquqiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonini imzoladi. Ushbu farmonda "Hakamlik sudlari to'g'risida"gi qonun loyihasini ishlab chiqish vazifasi belgilangan va mamlakatda tadbirkorlik subyektlari hamda ularning birlashmalari tomonidan hakamlik sudlarini tashkil etish ko'zda tutilgan.

Demak, hakamlik sudlarida nizolarni ko'rishdan avval hakamlik sudlarining nima ekanligi haqida ma'lumot berishimiz joiz deb hisoblaymiz. Hakamlik sudlari (doimiy va muvaqqat) faoliyat ko'rsatuvchi hakamlik sudi Fuqarolik huquqiy munosabatlaridan

kelib chiquvchi va tadbirkorlik subyektlari o'rtasida vujudga keluvchi Iqtisodiy nizolarni hal etuvchi nodavlat organ hisoblanadi.

Metodologiya: 1. Mantiqiy tahlil. Mavzuning mazmunini chuqur tushunish va asosiy jihatlarini aniqlash uchun mantiqiy tahlil metodidan foydalandik. Shaxsga doir ma'lumotlar huquqini buzish belgilarini tahlil qildik. Qiyosiy tahlil. O'zbekiston qonunchiligi va xorijiy davlatlar qonunchiligidagi shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish normalarini qiyoslash va javobgarlik choralari taqqoslash uchun qiyosiy tahlil usulidan foydalandik. Induktiv va deduktiv xulosalar- mavzuning umumiy jihatlaridan xususiy masalalarni aniqlash va aksincha, xususiy holatlardan umumiy xulosalar chiqarish uchun induktiv va deduktiv usullardan foydalandik. An'anaviy fikrlash- mavzuni yoritishda an'anaviy fikrlash usulidan foydalangan holda, mantiqiy ketma-ketlikni saqlab, konsepsiyalarni izchil bayon etishga harakat qildik. Shuningdek, ma'lumotlarni aniq, tushunarli va uslubiy jihatdan ravon bayon etishga harakat qildim. Fikrlarni mantiqiy ravishda bog'lash va ketma-ketlikni saqlashga alohida e'tibor qaratdik.

Asosiy qism. O'zbekiston Respublikasining "Hakamlik sudlari to'g'risida"gi qonuni 2006 yil 16 oktyabrda qabul qilinib, 2007 yil 1 yanvardan kuchga kirdi. Ushbu qonun qabul qilinishi bilan mamlakatimizda sud-huquq islohotlarining yangi davri boshlandi. Hakamlik sudlari faoliyatining rivojlangan mamlakatlardagi tajribalari ko'rsatadiki, fuqaro va xo'jalik sub'ektlari o'rtasidagi qarzdorlik nizolarining 80-85 foizi aynan hakamlik sudlarida ko'rib, hal qilinadi. O'zbekiston Respublikasining "Hakamlik sudlari to'g'risida"gi qonunining asosiy maqsadi, respublikada hakamlik sudlarini tashkil etish va ularning faoliyatini tartibga solishdir.

Hozirgi kunda O'zbekiston Hakamlik sudlari Assotsiatsiyasining Qoraqalpog'iston Respublikasi va Toshkent shahrida filiallari, viloyatlarda esa vakolatxonalari mavjud bo'lib, ular 100 dan ortiq tuman va shahar hakamlik sudlari bilan samarali ishlamoqda. Mamlakatda sud-huquq tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar fuqarolarning huquq va manfaatlarini yanada samarali va to'liqroq ta'minlashga imkon yaratmoqda.

Arbitraj, ya'ni nizolarni maxsus nodavlat sudlarida hal etish usuli, kundan kun keng tarqalib bormoqda. Bu institut Yevropada "Arbitraj sudi", Rossiyada "Treteyskiy sud", O'zbekistonda esa "Hakamlik sudi" deb ataladi. Arbitraj – bu ixtiyoriy sudlov usuli bo'lib, taraflar o'rtasida yuzaga kelgan nizolarni hakamlik tartibida hal qilishni nazarda tutadi.

Hakamlik sudlari tomonidan nizolarni hal etish asrlar davomida shakllangan tajribaga tayanadi. Hakamlik sudlarining asosiy tamoyillari – ixtiyoriylik, taraflarning teng huquqliligi, hakamlik sudyalarning xolisligi va odilligi, o'zaro hamkorlikni saqlash va maxfiylikni ta'minlashdir. Bu tamoyillarga qat'iy rioya qilinishi tufayli hakamlik sudlariga murojaat etuvchilar soni ortib bormoqda. Bundan tashqari, hakamlik sudlari nizolarni iqtisodiy va fuqarolik ishlari bo'yicha odatiy sudlardan tezroq ko'rib chiqadi. Hakamlikda faqat bitta bosqich mavjud bo'lib, boshqa sudlar kabi apellyatsiya, kassatsiya yoki nazorat instansiyalari yo'q.

Hakamlik sudining qarori yakuniy hisoblanadi va qaror qabul qilingan kundan boshlab qonuniy kuchga ega bo'ladi. Iqtisodiy sudlar yoki fuqarolik ishlari bo'yicha sudlar

hakamlik sudining aniqlagan holatlarini tekshira olmaydi va uning qarorini mazmunan qayta ko'rib chiqish huquqiga ega emas. Hakamlik sudlariga to'lanadigan yig'im davlat bojiga nisbatan 50 foizga arzon bo'lishi, murojaat etuvchilar uchun qulaylik yaratadi. Hakamlik sudining qarori qonuniy majburiy ijro bilan ta'minlangan. Faqat taraflardan biri hakamlik sudining qarorini bekor qilishni so'rab, iqtisodiy sud yoki fuqarolik ishlari bo'yicha sudga murojaat qilishi mumkin. Biroq, bunday holatlarda ham vakolatli sudlar hakamlik sudining aniqlagan holatlarini tekshira olmaydi va uning qarorini mazmunan qayta ko'rib chiqishiga yo'l qo'yilmaydi. Agar hakamlik sudi protsessual xatolarga yo'l qo'ygan bo'lsa, masalan, biror taraf sudga chaqirilmagan yoki sud vakolatsiz masala bo'yicha qaror chiqargan bo'lsa, uning qarori bekor qilinishi mumkin. Shuningdek, hakamlik sudlari ijtimoiy, ma'muriy ishlar, oila va mehnat huquqi bo'yicha nizolarni ko'rib chiqmaydi. Davlat hokimiyati yoki boshqaruvi organlari hakamlik bitimining tomonlaridan biri bo'la olmaydi.

Hakamlik sudi – fuqarolik huquqiy munosabatlaridan kelib chiqadigan nizolarni, jumladan, tadbirkorlik sub'ektlari o'rtasidagi iqtisodiy nizolarni hal etadigan nodavlat tashkilotidir. Hakamlik sudi nizolarni O'zbekiston Respublikasining qonunlariga asoslanib hal qiladi. Doimiy faoliyat ko'rsatuvchi hakamlik sudlarini tashkil etish va ularning faoliyatini tugatish, shuningdek, muvaqqat hakamlik sudlarini tashkil etish haqida ma'lumotlar "O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari to'plami"da e'lon qilinadi. Hakamlik sudining iqtisodiy sudlar va fuqarolik ishlari bo'yicha sudlardan farq qiluvchi asosiy jihatlari quyidagilardan iborat:

- * Hakamlik sudi nafaqat iqtisodiy, balki fuqarolik ishlarini ham ko'rib chiqadi va hal etadi (iqtisodiy sudlar faqat yuridik shaxslarga oid iqtisodiy nizolarni ko'rib chiqadi, fuqarolik sudlari esa faqat fuqarolarga oid nizolarni ko'rishi mumkin);

- * Hakamlik sudida ishlar tezda hal qilinadi;

- * Asosiy maqsad taraflarning kelishuviga erishish va ularning o'rtasidagi hamkorlikni saqlashdir;

- * Hakamlik muhokamasi maxfiyligi qonun tomonidan kafolatlanadi.

- * Tomonlar jinoiy va ma'muriy javobgarlikka tortilmaydi;

- * Hakamlik sudining qarori qabul qilingan kundan boshlab kuchga kiradi;

- * Iqtisodiy sudlar va fuqarolik ishlari bo'yicha sudlar hakamlik sudining aniqlagan holatlarini tekshira olmaydi yoki uning qarorini mazmunan qayta ko'rib chiqishga haqli emas;

- * Hakamlik sudlarida to'lanadigan yig'im miqdori, iqtisodiy sud yoki fuqarolik sudlaridagi davlat boji miqdorining yarmidan oshmaydi;

- * Hakamlik sudining qarori ixtiyoriy ravishda bajarilmasa, uni majburiy ijroga qaratish qonun bilan kafolatlanadi.

O'zbekiston Respublikasining "Hakamlik sudlari to'g'risida"gi qonuni asosida 2009 yil may oyida O'zbekiston Hakamlik sudlari Assotsiatsiyasi tashkil etildi. Hozirda Assotsiatsiya tizimida Qoraqalpog'iston va Toshkent shaharlarida filiallar, barcha viloyatlarda esa vakolatxonalar faoliyat yuritib, mamlakatning barcha tumanlarida

doimiy ishlaydigan 100 dan ortiq hakamlik sudlari tashkil etilgan. Bu sudlarda 400 dan ortiq hakamlik sudyalari xizmat ko'rsatmoqda. Shuningdek, 2010 yil iyun oyida Assotsiatsiya huzurida Hakamlik sudlari Akademiyasi tashkil etilib, unda barcha hakamlik sudyalari va sudyolikka nomzodlar malakalarini oshirib kelmoqdalar.

Hakamlik sudlarining afzalligi shundaki, u xalqimizning ming yillar davomida shakllangan urf-odat va an'analari asosida faoliyat ko'rsatadi. Bu nodavlat sudda ko'rilgan ishlarning aksariyati taraflar o'rtasidagi kelishuv bitimiga ixtiyoriy ravishda amal qilish, o'zaro do'stona munosabatlar va hamkorlikni saqlash bilan yakunlanadi. Bu esa xalqimizga xos bag'rikenglik va murosaga tayyorlikning oliy namunasidir.

O'zbekiston va xorijiy davlatlar qonunchiligini taqqoslaydigan bo'lsak, hakamlik sudlari tuzilishi va tashkil etilishi jihatidan farq qiladi. Quyida shu mavzuga to'xtalamiz. Xorijiy davlatlar yurisdiksiyasiga ko'ra hakamlik sudlarida nizolarni ko'rish tartibi va nizolarning predmetiga qarab quyidagi turlari bor:

1. Fuqarolar o'rtasidagi nizolar.
2. Tashkilotlar o'rtasidagi nizolar.
3. Tashqi savdoga oid nizolar.
4. Dengiz huquqi bilan tartibga solinadigan munosabatlar yuzasidan kelib chiqadigan nizolar.

Yevropada arbitraj nizolarni hal qilishning xususiy usulini nazarda tutadi, bunda tomonlar o'z nizolarini milliy sudlarga murojaat qilish o'rniga arbitraj qarori deb nomlanuvchi majburiy qaror uchun bir yoki bir nechta neytral uchinchi tomonlarga (hakamlar yoki hakamlik sudi) topshirishga rozi bo'lishadi. Yagona "Yevropa arbitraj sudi" mavjud emas.

Buning o'rniga, Yevropada arbitraj milliy qonunlar, xalqaro shartnomalar va bir nechta taniqli xalqaro arbitraj institutlarining mavjudligi bilan ajralib turadi. Nyu-York konvensiyasi: Yevropaning aksariyat davlatlari 1958 yildagi Xorijiy arbitraj qarorlarini tan olish va ijro etish to'g'risidagi konvensiyani (Nyu-York konvensiyasi) imzolaganlar.

Bu hal qiluvchi ahamiyatga ega, chunki u bir ahdlashuvchi davlatda chiqarilgan arbitraj qarori odatda boshqalarida ijro etilishini ta'minlaydi va arbitrajni xalqaro savdo uchun juda samarali vositaga aylantiradi.

Milliy qonunlar: Har bir Yevropa davlatining o'z milliy arbitraj qonuni mavjud (ko'pincha UNCITRALning Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risidagi namunaviy qonuniga asoslanadi), u hakamlik jarayonini, shu jumladan tribunalning vakolatlarini va milliy sud qarorni bekor qilishi mumkin bo'lgan cheklangan asoslarni boshqaradi.

Arbitraj joyi ("o'rin") amaldagi protsessual qonunni belgilaydi.

Yevropada dunyoning eng nufuzli va afzal ko'rilgan arbitraj institutlari joylashgan bo'lib, ular jarayonni o'z qoidalariga muvofiq boshqaradi.

Tashkilot	Joylashuv	Fokus/Eslatma
Xalqaro savdo palatasi (ICC)	Parij, Fransiya FR (global)	Ko'pincha dunyodagi yetakchi tijorat arbitraj instituti sifatida tilga olinadi. Uning Xalqaro arbitraj

Tashkilot	Joylashuv	Fokus/Eslatma
		sudi jarayonni nazorat qiladi.
London xalqaro arbitraj sudi (LCIA)	London, Buyuk Britaniya GB	Juda hurmatga sazovor, o'zining vaqtga asoslangan, hakamlar uchun soatlik to'lov tizimi bilan mashhur.
Stokgolm Savdo Palatasining Arbitraj instituti (SCC)	Stokgolm, Shvetsiya SE	Ayniqsa Sharqiy Yevropa, Rossiya va Markaziy Osiyo tomonlari ishtirokidagi nizolar uchun juda mashhur joy.
Vena xalqaro arbitraj markazi (VIAC)	Vena, Avstriya AT	Muhim mintaqaviy institut, ayniqsa Markaziy va Sharqiy Yevropa bahslari uchun.
Shveytsariya palatalari arbitraj instituti (SCAI)	Shveytsariya CH (turli shaharlar)	Shveytsariyaning betaraflik obro'sidan va uning pro-arbitraj qonunidan foyda.

Xulosa. Hakamlik sudlari milliy va xalqaro qonuniy tizimlarda nizolarni hal qilishning muhim va kengayib nazorat qilish mexanizmi.

O'zbekiston Respublikasida "Hakamlik sudlari to'g'risida"gi qonunning qabul qilinishi (2006) bilan tadbirkorlik sub'ektlari uchun nizolarni hal qilishda nodavlat organlaridan foydalanishga mustahkam huquqiy asos yaratildi, bu yil sud-huquq rivojlanishining yangi bosqichini berdi.

Hakamlik sud larining fikriga ko'ra sud muhokamasi bilan:

Tezkorlik va samaradorlik: Ular apellyatsiya, kassatsiya va nazorat instansiyalari kabi bosqichlarga ega emasligi tufayli nizolar qisqa muddatda va faqat bir bosqichda hal qilish.

Maxfiylik va hamkorlik: Jarayonning jinoiy va tomonlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni nazorat qilish intilish, ayniqsa, biznes munosabatlarini saqlash saqlab qolish uchun.

Qarorning qat'iy sudining qarori qabul qilingan kundan kuchga tegishli va vakolatli sudlar mazmunan qayta ko'rib chiqilmaydi.

Iqtisodiy qulaylik:

Davlat bojiga nisbatan 50 foizgacha arzon yig'imlar murojaat etuvchilar uchun qo'shimcha qulaylikdir.

Xalqaro miqyosda, tashqi xavfsizlikda, hakamlik o'rni xalqaro institutlar (ICC, LCIA, SCC) va Nyu-York Konvensiyasi kabi xalqaro shartnomalar bilan mustahkamlangan. Bu xalqaro tijorat bitimlarining rivojlanishi uchun mustahkamlik, neytrallik va xalqaro tan olishni ta'minlash.

Xulosa qilib, hakamlik sudlari nodavlat, ixtiyoriy, tezkor va samarali nizolarni hal qilish usuli davlat sud yukini kamaytiruvchi, tadbirkorlik va fuqarolarlik munosabatlari uchun qulay muhit yaratuvchi muhim institutdir.

Uning mamlakatning qonuniy amaliyoti va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga bevosita xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Hakamlik sudlari to'g'risida"gi Qonuni. (2006 yil 16 oktyabr, O'RQ-57-o'g'li).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Tadbirkorlik subyektlarini huquqiy himoya qilish uchun yanada ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. (2005 yil 14 iyun, PF-3619-o'g'li).
3. 1958 yildagi Xorijiy Arbitraj Qarorlarini tan olish va ijro etish to'g'risida Konvensiya (Nyu-York Konvensiyasi).
4. UNCITRALning "Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risida"gi namunaviy qonuni (1985 yil, 2006 yilda kiritilgan o'zgartirishlar).
5. Xalqaro Savdo Palatasining (ICC) arbitraj qoidalari.
6. London xalqaro arbitraj sudi (LCIA) qoidalari.
7. O'zbekiston Hakamlik sudlari Assotsiatsiyasining rasmiy ma'lumotlari va statistikasi.
8. Xalqaro tijorat arbitraji bo'yicha ekspertlarning ilmiy maqolalari va monografiyalari (masalan, Born, GB kabi mualliflarning ishlari).
9. Xorijiy davlatlarning arbitraj amaliyotini tartibga soluvchi milliy qonun hujjatlari (masalan, Buyuk Britaniya Arbitraj qonuni, Germaniya Fuqarolik protsessual kodeksi).